

Gernikako bonbardaketa euskal literaturan: errepresentazio eta begirada poetikoak¹

RETOLAZA GUTIERREZ, Iratxe
Euskaltzaindiko Literatura Ikerketa batzorde-idazkaria
Euskal Herriko Unibertsitatea

Sarrera data: 2009-11-26
Onartze data: 2010-07-14

¹ Lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 ikerketa taldearen proiektuaren parte da, UPV/EHUk eta Eusko Jarlaritzak diruz lagundua.

Gerla Zibilak Euskal Herrian utzi zuen arrasto sinboliko nagusia, ez bairik gabe, Gernikako bonbardaketa da. 1937ko apirilaren 26an jazo zen gertaera lazarri hark hainbat adierazpide literario eta artistiko izan ditu. Artikulu honetan adierazpide poetikoak aztertuko dira. Horretarako ibilbidea bost geltokitan banatuko da: irakurketa identitarioa, irakurketa historiko-soziala, irakurketa literarioa edo metaliterarioa, irakurketa antropologikoa eta irakurketa pertsonala.

Hitz-gakoak: Gerla Zibila, *Guernica*, Gernikako bonbardaketa, euskal literatura, olerkigintza.

Sin lugar a dudas, el bombardeo de Gernika fue el legado simbólico más importante que dejó la Guerra Civil en Euskadi. Aquel penoso suceso que tuvo lugar el 26 de abril de 1937 ha sido recogido a posteriori en muchas obras literarias y artísticas. Este artículo se centra en las expresiones poéticas y para ello hará parada en cinco estaciones: lectura identitaria, lectura histórico-social, lectura literaria y metaliteraria, lectura antropológica y lectura en clave personal.

Palabras clave: Guerra Civil, *Guernica*, bombardeo de Gernika, literatura vasca, poesía.

Le bombardement de Guernica fut sans aucun doute l'héritage symbolique le plus important laissé par la Guerre Civile en Euskadi – Pays Basque. Ce terrible événement qui eut lieu le 26 avril 1937 a alimenté a posteriori de nombreuses œuvres littéraires et artistiques. Cet article porte sur les expressions politiques et, pour cela, il se décomposera en cinq étapes : lecture identitaire, lecture historique et sociale, lecture littéraire et métalittéraire, lecture anthropologique et lecture personnelle.

Mots-clés: Guerre Civile, *Guernica*, bombardement de Gernika, Basque literature, Poésie.

Undoubtedly, the bombing of Guernica was the most important symbolic legacy left by the Spanish Civil War left in the Basque Country. That painful incident, which took place on 26 April, 1937 was retrospectively reflected in many literary and artistic works. This article focuses on the poetic expressions and to that end, will be organised into five sections: self-defining reading, socio-historical reading, literary and metaliterary reading, anthropological reading and personal reading.

Keywords: Civil War, *Guernica*, bombardment of Gernika, Basque literature, Poetry.

Sarrera

Hitzaldi honetan euskal poesian Gernikako bonbardaketa jorratzerakoan harturiko bide anitzez egin nahi da gogoeta. Izan ere, Gernikako bonbardaketaren errepresentazio literario horietan guztietan ikuspuntu anitz mamitu dira gertaera lazgarri haren inguruko irakurketa edo irudikapena egiteko. Gertaera historiko hori hizkuntza poetikora bihurtzean, besteak beste, honako begirada hauek jorratu dira: begirada antropologikoak, begirada historikoak, begirada identitarioak, begirada sozialak, begirada literario edo poetikoak, begirada pertsonalak, eta abar.

Gainera, Gernikako bonbardaketaren inguruko errepresentazioak euskal arteetan ez ezik kanpoko arteetan ere egin izan dira. Pablo Picassoren *Guernica* margolan ezaguna horren adibide nagusia dugu. Horregatik, euskal poesian zehar eginiko ibilbide tematiko honetan, une oro euskal poesian jorratutako begirada horiek Euskal Herritik kanpoko arteetan sorturiko eta eraturiko begiradekin duten harremanaren inguruan gogoetabideak zabalduko dira.

Aztergaia

Bi esparruren arteko bidegurutzera garamatza jardunaldiotako mintzagaiak: batetik, testuinguru eta gertakari historiko bat dugu hizketagai: Espainiako Gerla Zibila (1936-1939), 36ko gerla; eta bestetik, esparru kultural bat dugu aztergai, euskaraz sorturiko literatura, hain zuzen ere. Mintzagai zabal honi, dena den, nor bere begiradatik hurbildu zaio, nor bere ikerketa esparrua zehaztuz. Aztergaia hautatzerakoan, bi esparru horiek elkarlotzeko har zitezkeen bide anitzetatik honako hau hartu dut: gertakari historiko baten errepresentazio poetikoetan arakatzea. Zehazki, Gernikako bonbardaketaren errepresentazio eta begirada poetikoak izango dira aztergai. Hartara, gertakari historiko konkretu eta ezagun hura euskal poesian nola irudikatu den aztertzeke lehen urratsak proposatu nahi dira saio honetan. Begirada historikoaren eta begi-

rada literarioaren bidegurutzean kokatzen dira mintzagaia eta aztergaia, baina, jakina, gure lan-eremua eta ikerketa-eremua literatura izanik, geure ekarpenak batik bat begirada literariorantz lerratuko dira, eta testuinguru historikoa, politikoa, soziala eta kulturala aztertuko badira, literatur ekoizpenari eragin dioten neurrian aztertuko dira. Alegia, literatur jardunaren argigarri zaizkigun neurrian.

Aztergaia hautatzeko arrazoiak

- **Gerla zibilaren ikur:** esan bezala, gertakari historiko konkretu batean kokatuko da nire irakurketa: Gernikako bonbardaketa. Hona hemen gertaera historiko haren deskribapena:

1937ko apirilaren 26an jazo zen dena. Italiako Aviazione Legionariko armadako hiru hegazkinek hamabi bonba jaurti zituzten Gernikan. Alemaniako hemeretzi bonba hegazkinekin batera eraso zioten Gernikako herriari. 3.000 tona lehergailu erabili zituzten; orotara, 5.000 bonba zartarazi zituzten. Hogei ehiza hegazkinek, gainera, herritarrak eta eraikinak me-trailatu zituzten. Condor eta Aviazione Legionariko armadek Gernikako zubia suntsitzeko agindu zehatza zuten. Alabaina, 3.600 metrotik jaurti zituzten bonbak, ezker-eskuin. Eta, horrenbestez, zubia ez ezik, herri osoa txikitu zuten (*Berria* 2009/04/09).

Gertakari historiko hau Gerla zibilaren ondorio lazgarrien **ikur eta irudi** bilakatu da, **metonimia**. Metonimia honek zentzu eta molde ezberdinetan erabili izan da, gainera, testuinguru historikoari lotzen zaizkion irakurketak egin izan dira, baina, baita gerla erasoaren moldeari lotzen zaizkionak ere. Lehenik, Gerla Zibilak edo 36ko gerlak eragindako biolentzien ikurtzat hartu da Gernikako bonbardaketa; bigarrenik, herritar zibilen aurkako eraso hau gerla eraso indiskriminatu guztien ordezkari bihurtu da; eta hirugarrenik, gerlak (edozein gerlak) sorturiko sarraskiez aritzeko Gernikako bonbardaketa

erreferentzia nagusizat hartu izan da, bai Euskal Herrian bertan, bai Euskal Herriatik kanpo.

• **Gernikako bonbardaketa memoria kulturalaren abaroan:** gertakari historiko hau hainbat kultur adierazpideren bitartez errepresentatu eta irudikatu da, eta arteetan motibo errekorrente bilakatu da. Kultur adierazpide hauek guztiak memoria historiko-politikoaren memoria kulturala bihurtu dute, eta dimentsio bikoitz horretan jasotzen dugu jada Gernikako bonbardaketa. Dirudenez, Picassok *Guernica* artelana margotu zuenetik dimentsio bikoitz horretara bildu zela gertakari historikoa: dimentsio historiko-politikora, eta dimentsio kulturalera.

Dimentsio bikoitz hori argia da euskal literaturako lan berri batean. Gernikako bonbardaketaren inguruko literatura hizpide izatean, eta euskal literaturaren azken aldiko uztari erreparaturik, Bernardo Atxagaren ekarpena da aipatzekoa: **Markak. Gernika 1937**. Gainera, Atxagaren saiakera horretan bertan biltzen dira Gernikako bonbardaketaren inguruan euskal poesian egon diren irakurketa edo interpretazio gehienak. Argi geratzen dena Atxagaren irakurketan honako hau da: **Picassoren Guernica** margolanak baldintzatu egin duela gertakari historikoaren harrera, interpretazioa. 1937. urtean Pariseko Nazioarteko Erakusketan egon zen erakusgai, eta Europa osora zabaldu zuen Gernikan gertatutakoaren berri. Arte-lan honek izandako arrakastaren ondoren, gertakari historikoak eta memoria historikoari dimentsio kulturala gehitzen zaio. Are gehiago, badirudi Picassoren lanaren arrakasta eta hedapenaren ondorioz, ezinezkoa dela gertaera historiko hori dimentsio kultural horretatik at ulertzea, jasotzea eta geureganatzea.

Hartara, Gernikako bonbardaketaz hitz egiteak bi begirada jasotzea dakar, lekukotza historikoaren begirada, eta begirada artistikoa. *Guernica*-ren zabal-kundearen ondorioz Gernikako bonbardaketa kultur adierazpide ere bihurtua zaigu, memoria kulturala osatzen du. Ondorioz, Gernikako bonbardaketa kultur adierazpide askok errepresentatu izan dute, memoria kultural hori garatuz eta osatuz.

• **Begirada globalaren eta lokalaren bidegurutzean:** euskal kulturaren begiradatik eginiko hurbilpenean argi dago Gernikako bonbardaketa irudikatzean edo errepresentatzean begirada lokalaren eta globalaren arteko solasa etengabea dela. Andreas Huyssen-ek Holokaustoaren memoria aztertzean honako hau dio:

La globalización de la memoria opera también en dos sentidos relacionados entre sí que ilustran lo que quisiera denominar la paradoja de la globalización. Por un lado, el Holocausto se transformó en una cifra del siglo XX y del fracaso del proyecto de la Ilustración; sirve como prueba del fracaso de la civilización occidental para ejercitar la anamnesis, para reflexionar sobre su incapacidad constitutiva de vivir en paz con las diferencias y con los otros, y de extraer las debidas consecuencias de la insidiosa relación entre la modernidad ilustrada, la opresión racial y la violencia organizada. Por otro lado, esta dimensión totalizadora del discurso del Holocausto, tan presente en gran parte del pensamiento posmoderno, es acompañada por otro aspecto que pone acento sobre lo particular y lo local. Es precisamente el surgimiento del Holocausto como un *topos* universal lo que permite que la memoria del Holocausto se aboque a situaciones específicamente locales, lejanas en términos históricos y diferentes en términos políticos respecto del acontecimiento original. En el movimiento transnacional de los discursos de la memoria, el Holocausto pierde su calidad de índice de acontecimiento histórico específico y comienza a funcionar como una metáfora de otras historias traumáticas y de su memoria. El Holocausto devenido en *topos* universal es el requisito previo para descentrarlo y utilizarlo como un poderoso prisma a través del cual podemos percibir otros genocidios. Las dimensiones global y local de la memoria del Holocausto han ingresado en nuevas constelaciones que claman por un análisis pormenorizado, caso por caso. Mientras la comparación con el Holocausto puede activar en términos

retóricos determinados discursos sobre la memoria traumática, también puede servir como recuerdo encubridor o bien bloquear simplemente la reflexión sobre historias locales específicas. (Huyssen, 2002: 17-18).

- Huyssenen ikuspegi hori geure eginez, badirudi Gernikako bonbardaketa bera begirada globalera bildu dela, tropo unibertsal bihurtu dela, eta horregatik, ikuspuntu lokal batetik gertakari historikoaz hitz egitean ere, kanpoko errepresentazio kulturaleri begira jartzen da euskal artista eta literaturagilea. Horregatik, euskal poesiara eginiko hurbilpen honen asmoetariko bat honako hau da: **barne-errepresentazio eta kanpo-errepresentazioaren** arteko harremanez gogoeta egitea.

- Adierazpide poetikoak hautatzea erabaki dut bi arrazoirengatik: batetik, literaturak gertakari historikoa jorratzean, edo begirada historiko hori bereganatu nahi du, testuingurua berreraiki nahi du, edota beste dimentsio eta beste galdera batzuk zabaltzeko aukerari eusten dio. Begirada historiko horri eusteko egokiagoa dirudi narratiba, historia narrazioa den neurrian, hurbilago dauden generoak direlako. Poesiak bestelako adierazpideak erabiltzen ditu, eta hartara, gertakari historikoaren inguruko beste zenbait ertz, ikuspegi, dimentsio eta sentsazio sortzeko aukera eskaintzen du. Azken batean, narrazioak kausa-ondorio kateari lotuago egon daiteke.

Gernikako bonbardaketa, bada, memoria kulturalen kateatu den gertakari historiko-politikoa dugu, kulturaren esparruan errotu eta hedatu dena. Are gehiago, adierazpide kultural batzuekin zeharo uztarturik agertzen den errepresentazioa dugu. Picassoren *Guernica* koadroa, esaterako, abangoardiaren ordezkari ere izan zenez, Gernikako bonbardaketa abangoardiaren motibo bilakatu da, eta Gernikako bonbardaketa irudikatu denean, ukitu abangoardista hautatu izan da gertakaria errepresentatzeko. *Guernica*-ren eragina erabatekoa da hautu horretan ere. Ez dirudi kasualitatea, bada, abangoardietara hurbilduriko artista askok eta askok gaia jorratu izana. Eluard poeta frantsesa dugu adibide garbi. Euskal Herrian ere abangoardiaren eta

Gernikaren bonbardaketaren arteko lotura hori argia da. Hona hemen adibide zenbait:

- a) Dantza: Aukeran dantza taldearen *Gernika, mihise gainean dantzan*, edo Tanttaka-Kukai taldeak 1937 ikuskizunean eginiko erreferentziak.
- b) Eskultura: Nestor Basterretxea.
- d) Musika: Mikel Laboa.
- e) Pintura: Zumeta (1967. urtean *Premio de Pintura Vasca* jaso zuen Picassori omenaldia margolanari esker).

Poesia: *Susa* aldizkariak 1987. urteko apirilean Gernikako bonbardaketari eskainitako ale bat kaleratu zuen, eta bertan, kanpoko poeten lanak argitaratzeaz gain (Paul Eluard, Cesar Vallejo...) euskal poeten lanak ere argitaratu zituzten (Edorta Jimenez, J. L. Otamendi...).

Adibide hauei erreparatu besterik ez dago, artista hauek guztiek abangoardiara hurbildu izan direla ohartzeko, oso modu eta neurri ezberdinetan bada ere.

Peter Weiss-en (1916-1982) *Estética de la resistencia* (1975-1981. urteen artean, hiru liburuki) liburua kontuan hartu behar da, Picassoren Guernicaren inguruan eginiko irakurketa interesgarria delako, galderez josia. Ayschmann eta Hodann langile internazionalistak Espainiara joan dira gerla zibilean parte hartzera, eta Valentzian direla, laranja baten pean eseri, eta *Cahiers d'art* aldizkariaren ale bat begistatzeari ekingo diote, bertan *Guernica*-ko koadroaren sorkuntza-prozesuaren aldiak agertzen dira. Pertsonaiek koadroa ikusi ahala sentiturikoa kontatzen dute, esperientzia horren narrazioa da saiaikerako pasarte hau. Are gehiago, gertaera historikora hurbiltzeko bidea izango da margolanaren hautematearen narrazio hau. Honako pasarte hau azpimarratu nahiko nuke:

“Estos eran a primera vista los rasgos del cuadro, los que se podían reconocer, pero que al mismo tiempo podían ser inter-

pretados de manera distinta, cada detalle tenía varios significados, como los materiales de construcción de la poesía” (Weiss, 2000: 380).

Hartara, zentzu aniztasun hori da poesiak eskaintzen duena. Gertakari historikoak poesiagai nola bihurtzen diren aztertzeak, ezinbestean, honako galdera hauek sortzen ditu: poeman nola irudikatu da gertakari historikoa? Zein irudi erabili da? Nola adierazi da poeman gertakari historiko horri erreferentzia egiten zaiola? Besteak beste, galdera horiek izango ditugu poeman irakurketaren oinarri.

Irakurketak eta errepresentazioak

Gernikako bonbardaketaren inguruko ibilbide honetan bost geltoki egingo ditugu, poemetan irudikatzen den edo iradokitzen den irakurketaren araberakoak:

- Irakurketa identitarioa
- Irakurketa historiko-soziala
- Irakurketa literarioa edo metaliterarioa
- Irakurketa antropologikoa
- Irakurketa pertsonala

Eskainiko dugun antologia hautatu honetan, gertakari historiko-politiko horri erreferentzia egiteko zein begirada jorratu da aztertuko da. **Begirada identitarioak**, Gernikako bonbardaketari begiratzen dio, euskal identitatearen sinbolotzat den heinean. **Begirada historiko-sozialak**, aldiz, testuinguru historiko eta sozialaren interpretazioan jarri nahi du arreta, erreferentzia historiko eta sozialak daude poemaren abiapuntuan, eta ondorioz, testuinguru historiko eta soziala gogoraraztea eta birsortzea dute helburu. **Begirada literarioak edo metaliterarioak** Gernikako bonbardaketa erabiltzen du hausnarketa literario bat egiteko, edo literatur esparruko interpretazioak proposatzeko. **Begirada antropologikoek** giza espeziearen edo gizatasunaren

irakurketa bat proposatzen dute, testuinguru historiko-sozial eta kulturaletik at. Eta azkenik, **begirada pertsonalak** pertsona konkretu baten memoria dakar gogora, pertsonarengan jarritz foku.

1.1. Herri-identitatea

Picassoren *Guernica* margolana hedatu baino lehen osaturiko poemetan, argia da herri-identitatea aldarrikatze dagoen asmoa. Herri-identitate hori joratzeko bi bide gutxienez garatu dira, biak ere 40eko hamarkadan argitaratuak: lehena, Iratzederrena; bigarrena, Telesforo Monzonena. Alegia, bata Ipar Euskal Herriatik egina, eta bestea, erbestetik egina. Hona hemen bi poema horiek:

GERNIKA!

(Iratzeder, *Pindar eta lanho*, 1945).

GERNIKA!

Zure kantu sarkorra
Entzun dut gau huntan:
Adu izan nuen
Jadanik askotan:
Bozkarioz bihotza
Gainditzen zitzaitan.
Gaur egin dut gogotik
Nigar ilunbetan...

GERNIKA!

GERNIKA!

Ikusten zaitut **hilen**
herria iduri;
Etxe aurtikituz baizik
ez zare igeri...
Udaberria irriz
dago munduari:
Harri beltzetan lore
guti zait ageri.

GERNIKA!

GERNIKA!

Orai datza ohiko
 Kartago bezala,
 Paret beltz handi batzu
 baizik ez dauzkala.
Jazko Euskaldun-iri
haren gorputz hila
 Nigarrik egin gabe
 nola ikus, nola?

GERNIKA!

GERNIKA!

Xorutzen iluntzen daut
 hitz horrek bihotza.
Mendek jakinen dute
haren zorigaitza...
Numanze ta Kartagoz
ez gaitzke mintza,
 Goraki erran gabe
 Euskadin, han, datza:

GERNIKA!

GERNIKA

(Telesforo Monzon, *Gudarien egiñak. Olerkietan*, 1945)

Euskal semeak sumatu al zezaken
 zorigaitz aundiago?
 Bizkai erdia birrindu izan ondoren
 Gernika sutan dago
 Gauaz, Bizkai gain, ageri zitzaigun
 odoletan ortzia...
 Ta arri azpitan, artean, genun
 txingarretan erria!

Siñistu ezinik eldua **naiz**
 Gernikaraño gauerdi garaiz
 Erria su-argietan dago!
 Zelai ta bideetan... umeak lo!
 Anaia dabil anai billa,
 ta aitak arkitu semea illa!
 Beiak marruka mendi bidez...
 Andrak begietan negarrik ez

Entzun, entzun suaren zarata...
 Odol-malkoa iduri txinparta
 Baiña arrotzak alperrik dabilta
 Zutik, **besoak zabal, Zugaitza!**
 Gernika ba'zan len gurea,
 orain Ludiak du berea...!
 Askatasun izenarekin
 Gernika'rena dala bat egin!

Bi poema hauetan Gernikako bonbardaketa gertaera ezagun moduan aipatzen da, eta ez da haren datu zehatzik ematen. Gernika herriaren aipamen hutsa egiten da izenburuan, eta dirudienez, poetaren ustez nahikoa zaio har-tzaileari aipamen huts hori gertaera historikoaz jabetzeko. Alegia, memoria historiko komun baten partetzat dute gertakaria, ez baitute gertakaria aurkez-teko beharrik ikusten.

Bestalde, bi poema hauetan Gernikako bonbardaketa espazio lokalarekin harremanetan jartzen da, estu-estuki harremanetan, eta Gernikako herriaren mina da irudikatzen dena, herri espazio horretan kokatzen delarik tragediaren gunea. Hurbiltasun hori irudikatzeko, dena den, poeta bakoitzak bere bidea hartu du: Iratzederren poeman poetak Gernikari hitz egiten dio, zukaz ari zaio, herria bera pertsonifikatu egiten duelarik (“Zure kantu sarkorra/entzun dut gau huntan...”; eta Monzonen poeman, aldiz, poetak aurrez aurre jartzen du Gernika bonbardatua, hantxe kokatzen da, lekukotzaren ikuspegitik hitz egiten du (“Siñistu ezinik eldua naiz/Gernikaraño gauerdi garaiz...”).

Azken batean, erasoaren tamaina oihuak irudikatzen du, herriaren oihu dena, herritarren oihu dena. Erasoturiko herriaren eta erasoturiko herritarren oihu dena.

Bada, gainera, bi poema hauetan irudikatzen diren beste bi ideia garrantzitsu.

Batetik, bi poema hauetan Gernika herria euskalduntasunarekin uztartu egiten da, eta euskal identitateari dagokion irakurketa eginez, Gernika herriari eginiko eraso euskal identitateari eginiko erasoarekin lotzen da (Iratzederren kasuan, “Jazko Euskaldun-iri/haren gorputz hila”, eta Monzonen kasuan, “Euskal semeak sumatu al zezaken/zorigaitz aundiago?”). Hala ere, Iratzederren poeman etsipen tonua nabari da, eta Monzonen poeman, aldiz, bada baikortasunerako deirik, esaterako, Gernikako arbola zutik iraun duela dioenean. Batean zein bestean, edonola ere, Gernikaren aurkako eraso euskalduntasunari eginiko erasotzat hartua da.

Bestetik, bi poema hauetan gertakariak memorian iraungo duela adierazi egin da. Iratzederren esanetan, denbora luzez izango da gogoan eraso krudel hori (“Mendek jakinen dute/haren zorigaitza...”). Monzonen esanetan, Euskal Herritik kanpo ere hedatuko da gertakariaren albistea. Hartara, poeman bertan espresuki adierazi egin da memoria kulturala sortu nahi dela, eta gertakari historikoa errepresentazio poetiko bihurtzeak memoria kulturala sortzeko urratsak aldarrikatu egin dira.

1.2. Irakurketa historiko-soziala eta literarioa

Irakurketa historiko-soziala bideratu duten poema gehienetan, bada irakurketa literariorik ere. Azken batean, poema horietan adierazpide poetikoaren eta errealtatearen errepresentazioaren arteko tenka irudikatzen da. Lau poema bildu dira gogoeta hau egiteko: Gabriel Arestiren “Lizardi”, Omar Nabarroren “Itsastxorien bindikapena”, Koldo Izagirrerren “Lauaxetaren betaurrekoak” eta Ignazio Aiestaranen “Auschwitz eta Gernikan”.

LIZARDI

(Aresti, Gabriel (1986 [1974]). *Poesia argitaragabea. Azken poesia*, Susa, Donostia.)

Lizardi

sei otso eta lau ardi;
ni zikin eta zu garbi;
zuk lore eta nik harbi.

Eta zuk eskribatzen zenuen denboretan
mutilak ez baitziren hiltzen
kamino bazterretan,
eta orduan Alfonso Sastre
mutil kozkor bat zen,
eta deserrituak
herrian zeuden;
eta orduan gartzelan
ez zegoen gose-grebarik,
eta orduan
apaizak
apaiz
ziren,
eta orduan etzuten oraindik
ez Lauaxeta
ez Bronstein
asesinatu,
eta orduan
Gernikan etzen bonbardatu,
eta orduan...
eta orduan...
eta orduan...

Baina orain hemen bizi gara,
eta Euskadi berdeagoa da
eta nik nola eskribatuko
dut
Bihotz-Begietan bezalakoren bat...

Eta nik eskribatu dut
eta eskribatu dut
Eta eskribatu dut..
eta, eta, eta Va eta VIa.

Lizardi
eguzki bat eta izar bi.

Gabriel Arestiren poema honetan gertaera historiko zenbait korronte poetikoaren hautua azaltzeko aipatzen dira. Horien artean kokatzen da Gernikako bonbardaketa. Lizardiri eskainitako poema honetan, hartara, Lizardiren sinbolismo horretatik urruntzeko zein arrazoi izan dituen agertzen ditu Arestik, eta poesia sozialeranzko bira hori arrazoitu egiten du. Badirudi poesia sozialerantz eginiko bira horretan Gernikako bonbardaketa mugarrietariko bat izan zela, alegia, gertaera historiko hark irudikaturiko testuinguru historiko eta soziala mugarri izan zela korronte poetikoaren hautua egiterakoan. Ondorioz, Gabriel Arestik Gernikako bonbardaketa injustizia eta bortxakeria politiko eta sozialen artean irudikatzen du, gertaera horren testuinguru historiko, politiko eta soziala indartuz, eta hautu poetikoaren eta errealtatearen arteko harreman hertsia gogoraraziz.

ITSASTXORIEN BINDIKAPENA

(Omar Nabarro, *Itsastxorien bindikapena*, Susa, 1985)

Aizu, Pablo,
gorroto dut bakearen usoa
zeure usoa
Lapurtu egin digute
ohostu, ebatsi
nik dakita zein aditz erabili!

Pablo apostoluak
zalditik erori eta
jainkoaren argia ikusi
omen zuen
geu ere lurrean hankaz gora
inongo argirik ikusi ezinik
ez bada
kriseilu umilak opaltzen diguna

Gehiagorik ez da behar
hain gauza simplea ikusteko
lapurto egin digute usoa
orain hainbeste gorroto dudan usoa.
«Guernica» ere kaiolatu egin dizute
Madrilen
armaz defendatutako Madril horretan
odolez laztandutako Madril gorrian
izerdiz ezkerrekoa bataiatutako Madril ateoan
Federico, Pablo, Luis, poeten Madril berritsuan
«Noche de guerra en el museo del Prado»
berrantzeztu beharko genuke
ea oraingoan geuk irabazten dugun zure indar guztiak
han barruan izanik

«Noche de guerra en el museo del Prado»

baina inor ez da errepikatzen

historia ez da errepikatzen

«Guernica»n usoak

sobera zeuden

bai horixe

orain bezala

Bestela zeuk esango didazu Pablo

zer egin dezakeen usoak

uniformez jantzita, hanketatik loturik

betaurreko ilundunen morroi beltzen eskutik

Bai, Pablo

orain ordaindu egin behar dugu zure «Guernica» ikusteko

kaiolatua

kristalezko kaiolan (poesigai izan dugun kristala zure magiaren kaiola)

«Guernica» ez dago Gernikan

Gernika gartzelatu batean

ez baita

horrenbeste askatasunik

horrenbeste askatasun minik garrasika

kabitzen

Guernica kaiolatua ez da Gernika kartzelatuan kabitzen

Madril galduan baino.

Ezin zitekeen

beste ezein modutara izan

Esan dizut, Pablo,

gorroto dugu uso prostitutuori

Orain koadroa amaitzen ari gara

beste Picasso asko

Gernika bat egiten

bakoitza Picasso bat bagina bezala
zuk ez baitzenuen
astirik izan amaitzeko
koadro bat pintatuz ez baita
inoiz
gerlarik amaitu
eta zuk
koadroan
gerla jaso zenuen
notario jaioa zinen horretarako
gerla ez da amaitu
koadroa ere ez
Guernica deskaiolatua, librea
Gernika jareinean
koadroan amai
daitekeen
toki
bakarrean

Bitartean
lapurtu egin dizute usoa
nire begiez ez dut sekula halako itsuskeriarik ikusi
nola erabil litekeen usoa
zapaltzeko
Pablo, beste txori bat behar dugu
libertarioa
sekula kaiolatu gabea
puroa
nahiz eta hondakin odoltsuak jan
hegalari asperrezina
gure askatasun minaren egarriaren irudia
lehenengo askatasuna delako

eta
gero
bakea

Hegazti hori itsasoan da
hara naramate nire oinek
bertara doa nire gogoa ere
kresal bizikorra irenstera
eguzkiaren eta urgaziaren
lurrezko emaitza birjinala
Harea igurikatzen nauzu
eta
bizitza bera den egonezina
Itsastxorien egonezina Pablo

Omar Nabarrok poema honetan Pablo Picassori zuzentzen zaio. Poema honetan kontaturikoa ulertzeko, beharrezkoa da gertakari bat kontuan hartzea: 1981. urtean Picassoren *Guernica* Madrilera ekarri zuten, ordura arte Estatu Batuetan gorderik egon baitzen. Picassok esana zuen, Guernica ez zela Espainiaratuko Errepublika ezarri ezean. Baina, Picassoren esanak ez ziren kontuan hartu.

Bernardo Atxagak *Markak* (2007: 77) saiakeran gogorarazi duen moduan, faxistek ere sortu zituzten *Guernica* margolanaren inguruko irakurketak, jakin baitzekiten margolan horren hedapena geldiaraztea ezinezkoa izango zela, eta hartara, margolanaren interpretazioa baldintzatu nahi izan zuten. Faxistentzat *Guernica* margolanak adiskidetze edo errekontziliazio nazionalaren irudia zen.

Bi gertaera hauen harira sorturiko poema da Omar Nabarrorena, margolanaren balio sinbolikoa gogora ekarri nahi duena, baina, interpretazioak berasmatu nahi dituena. Batetik, koadroa Madrilera eramán izana salatzen du (“*Guernica* ere kaiolatu egin dizute/ Madrilen”). Bestetik, adiskidetzearen irakurketaren kontra egiten du (“koadro bat pintatuz ez baita/ inoiz/gerrarik amaitu”).

Hortaz, Gernikako bonbardaketaren irakurketa historiko-politikoa egiten du, eraso horren ardurak argitu ez direla iradokiz, eta zauria itxi ez dela irudikatuz.

“Lauaxetaren betaurrekoak” ataletik

(Koldo Izagirre, *Balitzko erroten erresuma*, Susa, 1989)

Ulertzen dut poeta frantsesaren izua
 Frantses guztien izua haren begietan
 Picassoren oihalari beha
 Betaurrekorik gabe
 Poema inperfektu jator bat burutuz
 Kafeari azukrea ukatu ondoren
 Gernikaren hezurak
 Merkatu eguna
 Hiru ordu terdi bonbaketa
 Bi mila hildako
 Haritz bat-
 Baina poeta frantsesak ezin du ulertu
 Picassoren oihalari poeta bat falta zaiola
 Euskarazko oihu hori duela eskas
 Lauaxetaren betaurrekoak
 -“Suari zail, hotzari zail, ukoari zail, gauari zail,
 Injustiziei zail, kolpeei zail”-
 Oro guztiari zaildutako aurpegien betaurrekoak
 Oihu errepikatuak mende erdi bat honuntzago
 Betaurrekorik gabe hila Eluard
 -“Inuzentzia krimenari garaituko zaio”-
 Lauaxeta bezala

Koldo Izagirrek ez du Picassoren *Guernica*-rekin solas egiten poema honetan. Paul Eluard poeta frantsesaren “Gernikako garaitza” poema du gogoan, eta poema

hartan errepresentaturiko Gernikako bonbardaketa du hausnarketagai. Poemaren hasieran argi uzten da poeta frantsesak Picassoren *Guernica*-ri esker izan duela Gernikako sarraskiaren berri (“Picassoren oihalari beha”). Izagirrek Eluarden poema inperfektua zela iradokitzen du, Picassoren *Guernica* ezagutu bai, baina, ez zuelako ezagutzen Gernikako bonbardaketak euskal kulturari ekarriko zauziak. Alegia, Paul Eluard-en poemak euskal begirada duela eskas salatzen da poema honetan (“Euskarazko oihu hori duela eskas/Lauaxetaren betaurrekoak”). Azken batean, gertaeraren transmisioaz egiten du gogoeta, eta Picassoren *Guernica*-ren eragin erabatekoaz. Izan ere, Picassoren *Guernica*-ren itzalak sarritan gertaera historikoaren interpretazio lokalak eta interpretazio historiko-politikoak lainotu egin dira, kanpo-errepresentazioek barne-errepresentazioak oztopatu egin dituztelako. Horregatik, Koldo Izagirrek barne-errepresentazio horiek egiteko beharra aldarrikatzen du, eta horien artean, Lauaxetaren hilketa salatzeke beharra. Gernikako bonbardaketaren ondorioen artean, ondorio kultural hori ere aipagarri delako. Gainera, Lauaxetaren hilketa euskaltzaletasunari eginiko erasotzat errepresentatzen da. Jakina, Picassok eta Eluardek aipatu ez zutena.

POESIA AUSCHWITZ ETA GERNIKAN

(Ignazio Aiestaran, *Munstro abertzalea*, Elkar, 2003)

Paul Celan haserretu zen
Theodor W Adornok baieztatu zuenean
Auschwitzen ondoren
ez zegoela lekurik olerkigintzarako.

Alde batetik, Paul Celan juduak egin zuen poesiak
erakutsi zigun
nazionalsozialismoaren ondoren
olerkigintzarako leku handia izateaz gain
poesia ezinbestekoa zela
hizkuntzaren totalitarismoari aurre egiteko.

Beste aldetik, Theodor W Adornok
arrazoia zuen
Auschwitzen ondorioz
kultur haustura sortu zelako.

Garai hartan
gure artean ere
ez zegoen leku handirik olerkigintzarako
Gernikak erakutsi zigun erara.

Poesian
gure kultur haustura
sortu zen,
erreketeek eta nazonalkatolikoek
Lauaxeta atxilotu zutenean,
Gernikako bonbardaketa salatzearren.

Olerkaria fusilatuz
Lauaxetaren poesiaren etorkizuna galdu zen,
herriaren geroa txikitu zen eran
Gernikako bonbardaketan.
Poesiaren zati bat,
hizkuntzaren leku bat,
galdu zen betirako
Auschwitzetik,
Gernikatik.

Ignazio Aiestaranen poema honetan ere Lauaxeta poetaren hilketak salatzen da. Gernikako bonbardaketak poesian izan zuen eraginaz egin nahi da gogoeta, eta horretarako Adornoren aipu ezaguna du abiapuntu. Izagirreraren poemaren bidetik euskal ikuspuntua jorratzeko beharra biltzen da poema honetan, Auschwitz aurretik ere galera eta eraso handi bat egon zela gogoraziz, eta eraso horretan ere tradizio literario eta poetiko bat hautsi eta geldiarazi zela adieraziz.

1.3. Irakurketa antropologikoak

Aipatu den bezala, Bernardo Atxagaren Markak saiakeran bildu egiten dira aurkeztu diren irakurketa eta begirada hauek guztiak. *Guernica* koadroaren sortze-prozesua aipatu ondoren, eta irakurketa historiko-politikoak aurkeztu ondoren, Gernikako bonbardaketaren irakurketa antropologikoa iradokitzen du: “Baina koadroak –marka horrek- gertaera historiko bat, 1937ko apirilaren 26ko bonbardaketa, erreskatatu, eta gizadiaren aurkako krimenaren sinbolo bihurtu zuen” (Atxaga 2007: 74). Modu honetara, saiakeraren azken aldean, Atxagak gertaera historikoaren interpretazio unibertala eta globala sortzen du. Irakurketa global eta antropologiko hau mendebaldean gehien zabaldu den irakurketarekin bat dator, izan ere, Gernikako bonbardaketa zibilen aurkako erasoan ikur bilakatu baita, edo gerren eta ankerkerien ikur. Zentzu horretan, testuinguru historiko eta sozialaren garrantzia arindu egiten da, eta gizatasunaren inguruko hausnarketak gailendu. Irakurketa antropologiko horren alde egin dute Ixiar Rozasek eta Itxaro Bordak.

Hona hemen Gernikako bonbardaketa aipatzen duten bi poema horiek:

ZUMETAREN GERNIKA

(Ixiar Rozas, *Patio bat bi itsasoen artean*, Arabako Foru Aldundia, 2001)

zerutik zintzilik diraute

mina

heriotza

gorrotoa

nora doaz

odolaren eztandaz zipriztindurik

koloreetan amiltzen dira

heriotz hutsalez nekaturik dagoen

esku ahurrera

nora doaz
deiardar urrunak
oihartzun intziriak
begiratzeko grina duten soak
itsutzen direnak
bihotz zauritu izan nahi dutenak
eta direnak
maitasun eroak
hilezkortasun aukeratua
bizitza bera
nora doa

Ixiar Rozasen poema honetan minaren, heriotzaren eta gorrotoaren zentzuez galde egiten da, kezka existentzialak gailenduz. Izenburuan biltzen da Gernikako bonbardaketari eginiko erreferentzia bakarra, eta kasu honetan ere koadro baten oihartzuna dakar poemara. Zumetak Picassoren omenez eginiko *Gernika* margolana, alegia. Hartara, Picassoren *Guernica* koadroaz egin-dako euskal irakurketa bat du abiapuntu poemak, baina, hala ere, ez du irakurketa historiko-soziala hanpatzeko asmorik. Azken batean, Gernikako bonbardaketak sorturiko sarraskia bizitzaren eta heriotzaren inguruko galderak sortzeko aitzakia dira, gizatasunaren noraeza irudikatzeko bidea.

LUIA VILLALTA LLORANDO²(Itxaro Borda, *Noiztenka*, Maiatz, 2007)

I.

Ez duzu Madrile ikusi.
 Lanerako orduan Hiriaren
 Bihotzeko sarraskia, zartagailuek
 Zitzikatu gorputz eta altzeiru
 Zirtzilkeria.
 Ez duzu Madrile ikusi.
 Gernika berria.
 Leize hegiko arriskuaren menpe,
 Zure ele poetikoaren umezurtz
 Uzten gaituzu:
 Ez duzu Madrile ikusi.
 Nunca Mais oihukatuko zenuen.
 Hitzak, aditz trinkoak
 Eta espazioa zein denbora
 Egiaztatzen dizkidaten
 Deklinabideak
 Ukatzear geratu naiz.
 Neure herria eta bere -ismoak oro
 Gorrotatu ditut.
 Ez duzu Madrile ikusi,
 Odolez estali arpegio haien
 Izua eta etsia,

² Luisa Villalta (1957-2004) poeta galegoa zen. Itxaro Bordak asko estimatzen zuen poeta galego honen lana, eta *Maiatz* aldizkarian hainbatetan euskaratu ditu bere poema zenbait. Luisa Villalta 2004ko martxoaren 7an hil zen, Madrileko martxoaren 11ko atentatu sonatua baino egun batzuk lehenago.

Hilotzak burdinbideetan.
 Milaka errugabe sabelak airean,
 Lurrean hedailo.

Nunca mais oihukatuko zenuen
 Madrile ikusi bazenu
 Ostegun beltz hartan terrores
 Purtzilikatua.
 Goya negarrez zegoen
 Eta Atotxan Quichotte auhenka,
 Manchako eiherak baino
 Zailagoa dela gaurko intolerantzia
 Borrokatzen marmara.
 Ez duzu madrile ikusi.
 Gernika bat gehiago.
 Nunca mais oihukatuko zenuen.

Itxaro Bordaren poema honetan Gernikako bonbardaketaren irakurketa antropologikoa proposatzen da, baina, horretarako, gertakari historiko bat du erreferentziatzat, Madrileko martxoaren 11ko atentatua. Poema honetan bi gertakari historikoak batu eta parekatu egiten ditu bi arrazio hauengatik: batetik, biak izan ziren zibilen aurka eginiko gerra-erasoak; eta bestetik, bietan zabaldu zen gertatuaren inguruko bertsio ofizial faltsua. Azken batean, testuinguru politiko eta sozial oso ezberdin bi parekatzen dira, saminaren neurriari eta zauriaren tamainari begiraturik, gizatasunaren urradurari erreparaturik.

1.4. Gernikako bonbardaketa eta irakurketa pertsonala

Joseba Sarrionandiak *Ken7* musika taldearentzat idatzirik "Gernikan" kantu/poema dugu irakurketa pertsonal horren adibide nagusi.

GERNIKAN

Javier Gardoqui
Josefina Solozabal
Aurelio Legarreta
Catalina Arrieta
Maria Luz Fierro
Aguirre (12 urte)
Francisco Aralucea
Neskato erre bat,
Gernikan!

Regina Aldama
ume identifika ezina
Aurelia Candes Lopez
Clara Zaldumbide
gorputz zatiak
Germana Basabe Ormaechea
Telesforo Elierobarrutia

Maria Santa
Bilbao Uriona
behi zatia
Candida Amias
agure baten gorputz errea
Catalina Barrena Barrena

Agapita Iturralde Zuloaga eta
Maria Iturralde Zuloaga,
Gernikan!

Asto behi gorputz zati
neskato erre bat
ume identifika ezina
Gernikan!

Daniel Ibarzabal
 Catalina Arrien Jaio
 asto
 gorputz zati
 andreenekin nahastuta

Juana Beotegi Bilbao
 Jacinta Gandiaga
 eta
 ehunka ume
 identifika ezinak

Kasu honetan, gertakariaren xehetasunik ez da ematen, baina, bonbardaketaren ondorioz hildakoen pertsonak gogora ekartzen dira, pertsona horien izen-abizenak aipatuz. Hildakoen oroimena da poemak berreskuratu nahi duena, ez dago gertakariaren irakurketa sinbolikorik edo historikorik, pertsonen begirakoa baizik, bizitza galdu zuten pertsonen eginiko gorazarrea eta oroimen-kantua. Hori bai, berriro ere, Picassoren *Guernica* margolanaren oihartzuna duen poema osatu da, irudien metaketek sortua, oihuen itzala duena, eta haustura duena oinarri nagusi.

Ondorioak

Garai ezberdinetako eta joera anitzeko zenbait poema aztertu ondoren, honako ondorio hauetara heldu naiz:

- 80eko hamarkadatik aurrera Picassoren irudiarekin solas egiten dute poemarik gehienek. Badirudi, koadroaren itzulerak eztabaidak sortu zituela, eta nolabait koadroaren inguruko irakurketek ere izan zutela garrantzi sozial eta kulturala. Beraz, gertakari horren ondoren, poetarik gehienek jo dute Picassorekin elkarrizketan eginiko testua osatzera.
- Gainera, Picassoren *Guernica* poema hauetako askoren erreferentzia izan ez ezik, adierazpideak hautatzerakoan ere eragina izan duela nabari da.

Izan ere, poema gehienek bide beretik sortu dute Gernikaren bonbardaketaren inguruko irakurketa: irudien metaketa erabiliz, eta haustura edota fragmentaziora joaz (abangoardia kutsua emanez poemari). Irudi eta haustura horietariko asko, bestalde, *Guernica* margolanean irudikatuturikoen antza izan badute.

- Memoria kolektibo baten edo kolektiboren baten urratzea da poema gehienetan irudikatzen dena. Jakina, ez da guztietan kolektibo edo talde hori modu berean ulertzen, baina, guztietan irudikatzen da Gernikaren bonbardaketak kolektibo baten urratzea eta zauria ekarri zuela: Euskal Herritartasuna (identitarioa), europartasuna (antifaxista), jendetasuna edo gizatasuna (antropologikoa).
- Poema hauetan guztietan, eta Gernikako bonbardaketak poesian izan duen errepresentazioa aztertzean memoria kulturalaren garrantzia azpimarratzen da. Ikusi ahal izan dugu gertakari historikoari nola ematen zaion balio sinbolikoa, eta balio sinboliko horrek nola bizirauten duen eta berrasmatzen den poesiaren bidez, egokituz garai berrietara, egokituz jendarte berrira, baina, betiere gertakari historikoen balio sinboliko eta kultural horri eutsiz.

Halaber lan hau GIC 10/100 eta IT 495/10 Ikerketa Taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHU eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

AIESTARAN, Ignazio (2003). *Monstruo abertzalea*, Elkar, Donostia.

ARESTI, Gabriel (1986 [1974]). *Poesia argitaragabea. Azken poesia*, Susa, Donostia.

ATXAGA, Bernardo (2007). *Markak. Gernika 1937*, Iruñea, Pamiela.

BORDA, Itxaro (2007). *Noiztenka*, Baiona, Maiatz.

HUYSEN, Andreas (2002). *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*, México, Fondo de Cultura Económica Argentina.

IRATZEDER, Xabier (1945). *Pindar eta lanho*, Ezkila.

IZAGIRRE, Koldo (1989). *Balitzko errotan erresuma*, Susa, Iruñea.

ROZAS, Ixiar (2001). *Patio bat bi itsasoen artean*, Arabako Foru Aldundia.

SERRANO, Asier (2007). *Picassoren zaldia*, Donostia-San Sebastián, Elkar.

MONZON, Telesforo (1947). *Gudarien egiñak. Olerkietan*, Graf. Moderne.

NABARRO, Omar (1985). *Itsastxorien bindikapena*, Susa, Iruñea.

WEISS, Peter (1999). *La estética de la resistencia*, Hondarribia, Hiru.